

Ortolanenvangst in het verleden

J. Spaepen

Het vriendelijk aandringen van personen, die zich inzetten voor zaken die ook mij ter harte gaan, bracht er mij toe enige herinneringen op te halen uit de mooie tijd toen er nog vele Ortolanen waren. Aanvankelijk heb ik geaarzeld te schrijven over iets dat toch grotendeels voorbij is. Bovendien ben ik bezorgd over het kleine aantal Ortolanen, dat er nog is en dat maximaal moet worden beschermd. Men mag dan ook niet verwachten dat ik het zal hebben over knepen bij het vangbedrijf. Wat volgt is een eerder nostalgische terugblik, op iets wat definitief voorbij zou kunnen zijn.

Gastronomie

Zoals bekend is de vangst van Ortolanen eeuwenoud. De vogel had een enorme gastronomische faam. Hij werd nooit, ook vroeger niet, in grote aantallen gevangen zoals Veldleeuweriken bijvoorbeeld en was daarom zeer duur. Hij kon worden vetgemest waardoor hij het dubbele van zijn normaal lichaamsgewicht kon halen. Hij was destijds bestemd voor de tafels van de hoge aristocratie.

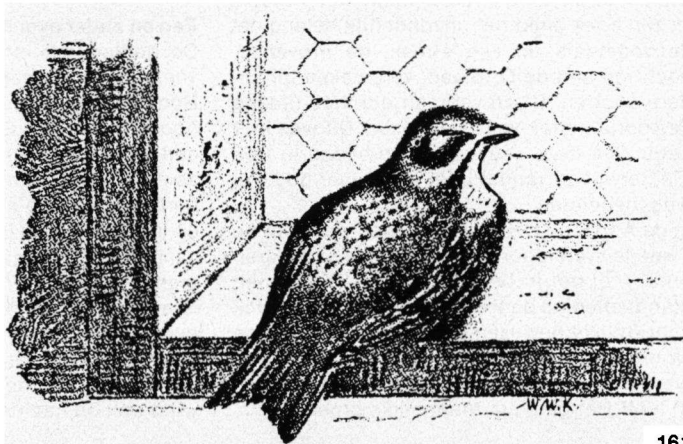
Kumerloeve (11) verhaalt bijvoorbeeld, zich baserende op oude archieven, dat keurvorst Ernst August I een zestal ortolanenvangers in dienst had, onder leiding van een vogelvangster, speciaal uit Sicilië overgekomen en die 28 jaar in zijn dienst bleef. Nog meer blijkt het grote belang, dat aan Ortolanen werd gehecht, uit het interesse van de keurvorst van Keulen, Clemens August, die in 1728 tot bisschop van Osnabrück werd gekozen. Deze man was een belangrijke figuur in de 18e eeuw. Hij bestuurde het keurvorstendom Keulen, de prinsbisdommen Münster, Paderborn, Hildesheim en Luik. Hij voerde een schitterende hofhouding. Door zijn 'Oberstjägermeister' liet hij een continue ortolanenvangst organiseren te Osnabrück. Op een zestal plaatsen werd gevangen onder leiding van een daartoe aangestelde 'ortolanenvangster'. Vanzelfsprekend bracht dit hoge kosten

mee voor personeel, vangerief, huur van vangplaatsen, voedsel, verwarming en vervoer. Alle gevangen vogels werden gekooid en in afzonderlijke groepjes vetgemest. Ze werden dan in kleine aantallen (20 à 30) per postkoets (en als het nodig was met estafetten!) naar de verblijfplaats van de keurvorst gebracht. Meestal naar Bonn, duur van de reis drie à vier dagen, maar ook naar München, Wenen en elders. Over kosten en verzendingen bestaat een uitgebreide briefwisseling tussen de kanselarij en de 'Oberjägermeister', waarbij sommige stukken door de keurvorst eigenhandig zijn ondertekend. Hieruit moge eens te meer het grote belang blijken dat destijds aan de Ortolaan werd gehecht. Volgens Kumerloeve (11) zijn er aanduidingen dat dit niet uitsluitend aan de culinaire kwaliteiten van de vetgemeste vogels was toe te schrijven, maar dat hen ook een genezende kracht werd toegedicht en dat zij zelfs als afrodisiacum werden gegeerd.

Nuchter bekeken ligt het inderdaad voor de hand dat men de zelfde gastronomische genoegens zou kunnen verwachten van soorten, die veel talrijker voorkomen en ook gemest kunnen worden (Boompiepers, *Anthus trivialis* bijvoorbeeld). Dat zou veel goedkoper zijn uitgekomen.

Dit belet niet dat de Ortolaan tot in onze eeuw

Ortolanen kunnen in gevangenschap erg vet worden. De vogels worden dan dik en 'lul'.
Tekening naar: W.W. Kolvoort
1898.

een fel begeerde en duur betaalde vogel is gebleven. In de Antwerpse Kempen heb ik nog een paar oude ortolanenvangers gekend, die vaste afnemers hadden voor hun vangst. Ook in een luxe-restaurant in Parijs heb ik de kans gehad om een proef te nemen, niet langer dan twintig jaar geleden! Mijn gastheer zei me dat ieder denkbaar uitgelezen gerecht daar kon worden besteld. Om te weten hoe het in de praktijk in Frankrijk stond met de vogelbescherming, vroeg ik naar Ortolanen. Het antwoord was dat ze op dat ogenblik van het jaar niet voorhanden waren, maar wel in september en dat ze vanuit de Provence werden geleverd. Deze streek was inderdaad destijds een centrum van ortolanenvangst. Periode en plaats van herkomst klopten dus; klaarblijkelijk leeft de ortolanen-traditie nog voort in verschillende Franse gastronomische kringen.

Van alles wat over de vangst

De ortolanenvangers, die ik nog heb gekend, vingen niet alleen op een vaste plaats tijdens de najaarstrek doch gingen vanaf midden juli iedere dag naar een andere plaats, waar ze wisten dat Ortolanen hadden gebroed. Ze vingen zo vooral de uitgevlogen jongen. Hiervoor gebruikten ze slagnetten van betrekkelijk klein formaat. Iedere dag moesten ze heel hun vangststelsel op hun rug transporteren en volledig opnieuw installeren. Dat vergde tijd. Als ze ver van huis moesten en omdat alles toen nog te voet gebeurde waren ze soms vanaf middernacht reeds op stap. De Ortolanen werden vroeg in de morgen gevangen, zodat de vangers soms al op de terugweg waren als anderen aan hun dagtaak begonnen!

De zelfde gewoonte om in de zomer de jonge vogels ter plaatse te gaan vangen bestond ook in andere landen. Dit kan men onder meer expliciet beschreven vinden bij Blaze (2), een gewezen officier van de Garde van Napoleon. Hij wijdt vele pagina's aan de Ortolanen. Hieruit en uit vele opmerkingen elders in zijn boek blijkt het uitzonderlijk belang dat de vogelaars uit zijn streek, de Provence, hechtten aan de Ortolanen, vergeleken bij andere soorten. Blaze verhaalt ook hoe tijdens de voorjaarstrek werd gevangen. Dit was in 't begin van deze eeuw zeker verboden in België, terwijl de vangst later in het jaar nog wel was toegelaten.

In de Antwerpse Kempen werden vlak voor de Tweede Wereldoorlog, en ook nog in de jaren erna —zij het in beperkte mate— Ortolanen clandestien op de trek gevangen. Ook bezit ik schriftelijke bewijzen dat in het Nederlandse Noord-Brabant na de oorlog nog Ortolanen werden gevangen. En dan nota bene nog wel in mei! Het ging om mannelijke broedvogels.

Deze Belgische en Nederlandse stroperij had weliswaar geen culinaire bedoelingen meer, maar de vogels werden duur verkocht als kooivogel.

Het laat geen twijfel dat de, door de keurvorst het ganse jaar door betaalde, vangers ook in het voorjaar actief waren en dat ze ook jonge Ortolanen ter plaatse gingen bemachtigen. Hopelijk respecteerden ze de vogels tijdens de broedtijd.

Zelf heb ik nooit rondgereisd om vanaf midden juli uitgevlogen Ortolanen te gaan vangen. Daartoe ontbrak mij destijds de tijd. Ik heb mij tot de trek beperkt en ben er in 1945 mee begonnen. Het heeft een paar jaar gekost om te leren hoe dat het best ging, al had ik wel een en ander opgestoken in mijn gesprekken met de vroegere 'broodvangers'.

Belangstelling voor Ortolanen sinds mijn jeugd

Mijn interesse voor Ortolanen gaat terug tot mijn vooroorlogse jeugdijaren. Het was de tijd dat ik vooral in het nest ringde. Toen kon men op vele plaatsen, hier en daar reeds vanaf half april en tot in juli op vele plaatsen, de Ortolanen horen zingen terwijl men over de Kempische landwegen fietste. Zelfs voorbij de grens van de Zuiderkempen, in de groentestreek tussen Lier en Mechelen kwam de Ortolanen regelmatig voor. Tegenwoordig zijn evenwel bijna alle zangers verdwenen.

De Ortolanen boeide mij speciaal omdat hij onze enige zaadeter is die reeds wegtrekt als hier nog een overvloed aan voedsel is en omdat hij bovendien de enige is die vrij diep in Afrika overwintert. Over de trek was en is weinig precies bekend. Het was echter niet mogelijk om veel nestjongen te vinden omdat de meeste in graanvelden nestelden en moeilijk te vinden waren zonder de gewassen te beschadigen. Zo kwam ik er toe na de oorlog Ortolanen op trek te vangen en te ringen.

Een en ander over mijn ervaring tijdens trek

De najaarstrek is soms in onze streken al voelbaar in de eerste dagen van augustus. Rond 15 augustus is hij reeds belangrijk; een hoogtepunt valt tussen 25 en 30 augustus en een tweede maximum komt soms voor tussen 3 en 8 september. In de tweede september helft ziet men nog maar enkele Ortolanen en in oktober heb ik er slechts een drietal gevangen. De Ortolanen trekt 's nachts en in de vroege morgenuren. Vooral bij helder weer is 's avonds hun zachte loktoon te horen als zij overvliegen. Dikwijls werden Ortolanen waargenomen wanneer 's morgens, nog in volle duisternis, het net werd geïnstalleerd. Dit wijst ook op nachtelijke trek. Meestal was de

Hoedende Ortolaan. Nooit naar zoeken...

Foto: Rolf Siebrasse.

eerste vogel die 's morgens werd gevangen een Ortolaan (in de zelfde periode werden in grotere aantallen andere trekkers gevangen: Gele kwikstaart (*Motacilla flava*), Boompieper (*Anthus trivialis*). Soms was het dan nog zo duister dat men moeilijk de invallende vogel kon onderscheiden.

Overdag trekt de Ortolaan van af het morgenkrieken tot ongeveer negen uur. Het aantal vogels na negen uur is gering. Soms is er tussen half elf en half twaalf nog opnieuw een opleving van de trek.

In de middag heb ik nooit enige trek kunnen vaststellen. In de uren vóór het vallen van de

avond, wanneer sommige soorten weer in beweging komen, was er evenmin ortolanentrek te bespeuren. Het is pas na het invallen van de duisternis dat men Ortolanen kon horen.

Ortolanen trekken in de nazomer dikwijls alleen, alhoewel zij ook regelmatig met z'n tweeën reizen. Grotere groepen zijn zeldzamer. Men ziet er soms drie, vier of vijf samen. Het grootste groepje omvatte negen stuks. Twaalf Ortolanen is het maximum dat op een zelfde dag in de nazomer werd waargenomen. Het komt regelmatig voor dat men er geen enkele ziet, alhoewel trekkers van andere soorten die dag normaal doorstromen. Slechts bij uitzondering zag ik de Ortolaan in gezelschap van een andere soort trekkers, namelijk samen met één of meer Boompiepers.

Er valt gedurende de najaarstrek geen scheiding der geslachten op te merken. Wel meen ik een zekere scheiding volgens leeftijd te hebben genoteerd. Het verenkleed van de meeste begin september — op het einde van de trek dus — gevangen vogels was veel feller gekleurd. Ik meen die als adulte vogels te mogen aanzien. Er komen evenwel gedurende deze periode ook nog wel jonge vogels door. Meteorologische factoren tijdens het broedseizoen spelen waarschijnlijk bij de Ortolaan een vrij sterke rol. In 'droge' jaren lag hun aantal hoger dan in 'natte'. In de goede jaren na de oorlog werden jaarlijks een honderdtal Ortolanen op de trek waargenomen. Ongeveer vier vijfde van de waargenomen vogels werd gevangen. Dit is vergelijkbaar met de aantallen vóór de Eerste Wereldoorlog die 'beroepsvangers' mij hebben meegedeeld over hun activiteit. Mijn aantallen lagen inderdaad ongeveer even hoog. Ook kunnen zij een vergelijking doorstaan met de getallen geciteerd door Kumerloeve (11).

Tussen 1671 en 1698 zijn de leveringen van 'Osnabrück' Ortolanen voor vier jaren bekend: 4652 stuks (gemiddeld 1163 per jaar).

Voor zes vangstplaatsen geeft dat 195 per jaar en per plaats. Hierbij dienen nog wel de in gevangenschap gestorven en de als lokvogels gehouden vogels te worden gerekend. Tussen 1730 en 1760 gaven twintig vangperiodes 11920 gevangen Ortolanen (alles inbegrepen) of $11920/20 \times 6 \sim 100$ Ortolanen per jaar en per net. Als men bedenkt dat dit resultaat verkregen werd met speciaal voor dit doel in dienstgenomen personeel dat het ganse jaar kon actief zijn, dan zijn de tachtig Ortolanen destijds door mij jaarlijks geringd behoorlijk te noemen. Vooral interessant is daarbij dat in de jaren na de oorlog (tot een heel eind in de jaren vijftig) de ortolanenstand in Europa op een behoorlijk peil moet

zijn geweest. Dit wordt trouwens algemeen bevestigd. Allereerst door mijn eigen ervaring: in mijn waarnemingsgebied waren toen in de broedtijd meer zangposten bezet dan in het begin der jaren dertig.

Ook in de literatuur vindt men opgaven van broedvogeltoename: Rauhe (18), Peitzmeier (16; 17), Sits (19), Tischler (21), Grosze (9), Bruns (3), Gèroudet (8), Frielinghaus (7), Kumerloeve (12, 13). Jammer genoeg is dit alles volledig verleden tijd. De laatste vijftien jaar is de stand bijzonder sterk achteruitgegaan, zodat ik in 1968 met deze vangst ben gestopt. Van 1960 tot 1968 was er reeds afname: ik ringde toen nog 340 Ortolanen. Dit zelfde aantal werd in de naoorlogse jaren daarentegen in vier jaar bereikt. Sinds 1968 is de toestand nog fel verergerd.

Op de meeste vroegere Kempische broedplaatsen is de Ortolaan nu afwezig. In het voorjaar begon de trek meestal met grote regelmaat op 15 april. De vroege trekkers zijn altijd mannetjes. Zij gaan de wijfjes acht tot veertien dagen vooraf. De mannetjes uit onze streken kwamen meestal alleen aan vóór eind april; ondertussen duurde de trek naar noordelijke streken onverminderd voort. Begin mei was deze het sterkst en die zou tot 20 mei duren. De voorjaarstrek kon sterk geconcentreerd zijn.

Men kon dan een dag treffen, dat er werkelijk meer Ortolanen doorkwamen dan op welke najaarsdag ook. Dit blijkt ook uit de aankomst van onze eigen broedvogels. Het merendeel van de mannetjes kon op één en de zelfde morgen arriveren in een zelfde streek en practisch alle zangposten bezetten.

Als men daarbij bedenkt dat de jaarlijkse mortaliteit ergens tussen 60 en 70 procent zal liggen dan ziet men dat de voorjaarstrek snel kan geschieden. Voor de eerste aankomst in de Kempen mocht 21 april als een gemiddelde over de jaren gelden.

Het is waarschijnlijk dat de Ortolaan ook in het voorjaar 's nachts trekt. Het viel destijds op hoe de zangposten 's morgens vroeg plots bezet bleken.

In tegenstelling tot het najaar reist de Ortolaan in het voorjaar gedurende een groter gedeelte van de dag. In het najaar viel de trek stil rond negen uur; in 't voorjaar kan men soms tot in de middag trek observeren. Ik heb in het voorjaar de Ortolaan bijna altijd alleen zien trekken. Dit blijkt in Zuid-Europa en Afrika anders te zijn, waar talrijke auteurs kleine groepen hebben gezien: T. & H. Heim de Balsac (10), Ticehurst & Whistler (20), Cheesman & Sclater (4), Bates (1), Chaworth-Musters (5), Wadley (22), Lynes (14), Mayaud (15) en Jouard (6).

Ortolanen trekken bij voorkeur -ook in het najaar- bij zonnig open weer en bij zuiden- tot oostenwind. In de nazomer is het dan meestal warm. In de lente mocht men zeker zijn dat wanneer een dag met dergelijk -meestal anticyclonaal- regime volgde op een regenachtige periode, men trek kon verwachten.

Ortolanen vliegen meestal vrij hoog, vooral in voornoemde weersomstandigheden. Omdat

hun roep vrij zwak is ontsnappen ze op die manier gemakkelijk aan waarneming. In het najaar foerageerden rustende Ortolanen graag op graanstoppelvelden, vooral van Haver. Ze vielen ook graag tusen het loof van Aardappelen. Dit wil geenszins zeggen dat men precies op die plaatsen de netten moet spannen.

■ Dr. J. Spaepen, Geelsebaan 45, B-2470 Retie, België.

LITTERATUUR:

1. Bates, G.L. (1936): Birds of Jidda and Central Arabia collected in 1934 and early in 1935, chiefly by Mr. Philby. The Ibis 6(3): 531-556.
2. Blaise, E. (z.j.): Le chasseur aux filets. Ed. Garnier, Paris.
3. Bruns, H. (1951): Verbreitung, Biotop, Bestandsschwankungen und Brutbiologisches vom Ortolan (*Emberiza hortulana* L.) in nordwestdeutschen Tiefland (Raum Ems-Weser-Niederelbe). Ornithologische Abhandlungen, Heft 12: 2-22.
4. Cheesman, R.E. & W.L. Sclater (1936): On a Collection of Birds from North-western Abyssinia. The Ibis 4 (1): 163.
5. Chaworth-Musters, J.L. (1939): Some Notes on the Birds of the High Atlas of Morocco. The Ibis 3 (2): 269-280.
6. Jouard, H. (1933): Douze Jours d'avril dans les Pyrénées-Orientales et dans l'Aude. Alauda 5 (2): 221-249.
7. Frielinghaus, F. (1950): Zur Verbreitung des Ortolans in Nordwestdeutschland. Beiträge Naturkunde Niedersachsens 3 (3): 103-105.
8. Géroudet, P. (1951): Le Bruant ortolan autour de Genève. Nos Oiseaux 21 (1): 23-31.
9. Grosze (1939): Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga, 35.
10. Helm de Balsac, H. & T. (1949-1950): Les migrations des oiseaux dans l'Ouest du continent africain. Alauda 17/18 (3): 132-143 & 206-221.
11. Kumerloeve, H. (1953): Vom 'Hortulanenfang' bei Osnabrück im 17 und 18 Jahrhundert. Veröffentlichungen des Naturwissenschaftlichen Vereins zu Osnabrück 26: 67.
12. Kumerloeve, H. (1950): Ortolan, *Emberiza hortulana* L. 25 Jahresbericht Veröffentlichungen des Naturwissenschaftlichen Vereins zu Osnabrück: 174-175. In 'Systematischer Überblick über die als Brut- oder Gastvögel bisher festgestellten Arten', bladzijden 153-309.
13. Kumerloeve, H. (1951): Der Ortolan bei Osnabrück. Die Vogelwelt 72 (2): 54-55.
14. Lynes, H. (1924): On the Birds of North and Central Darfur, with Notes on the West-Central Kordofan and North Nuba Provinces of British Sudan. The Ibis 6 (4): 648.
15. Maysaud, N. (1931): Observations ornithologiques en Roussillon. Une espèce nouvelle pour la France. Alauda 3 (4): 511-552.
16. Peltzmeier, J. (1950): Beobachtungen über Klimaveränderungen und Bestandsveränderungen einiger Vogelarten in Nordwestdeutschland. Proceedings Xth Intern. Ornithological Congress, Uppsala: 327.
17. Peltzmeier, J. (1948): Studien zur Avifauna Westfalens. Orn. Forsch. Heft 2.
18. Rauhe, H. (1949): Die Vogelwelt zwischen Niederelbe und Wesermündung, Ornithologische Abhandlungen, Heft 2: 1-32.
19. Sits, E. (1937): Über die Verbreitung des Ortolans *Emberiza hortulana* L., in NW-Eesti (Estland). Ornithologica Fennica 14 (3-4): 90-95.
20. Ticehurst, C.B. & H. Whistler (1932): On the Ornithology of Albania. The Ibis 2 (1): 40-93.
21. Tischler, F. (1941): Die Vögel Ostpreussens und seiner Nachbargebiete. Königsberg/Berlin.
22. Wadley, N.J.P. (1951): Notes on the birds of Central Anatolia. The Ibis 93 (1): 63-89.

*Noot: In het Vlaamse gewest van België werden in 1983 nog 157 Ortolanen **legaal** in gevangenschap gehouden. Het betrof 100 Ortolanen met een open en 57 Ortolanen met een gesloten ring. Gezien de zeer slechte resultaten om in gevangenschap nageslacht te verkrijgen en dus niet alleen uit natuurbeschermingsoogpunt, maar óók uit dierenbeschermingsoogpunt, is dit een te verwerpen toestand waarin verandering dient te komen.

Pierre Maréchal

Anonymus (1983): Vogelvangst VOG. Een nieuw voorstel (M. Olivier et al) wil blijvende vogelvangst en meer stroperlij. Mens en Vogel 21 (4): 244-248.

Maréchal, P.L.Th.A. (1983): Ortolaan (*Emberiza hortulana*). Ecoscript 12.06 N. Mondiaal Alternatief, Zandvoort. Zie ook 'Het Vogeljaar' 24 (5): 247.

Ortolaan à Gigi in Limburg

Wie denkt dat het eten van Ortolanen in Nederland een aangelegenheid is uit het grijze verleden vergist zich. In 1978 prijkte op de spijkskaart van een Limburgse eetgelegenheden de Ortolaan als Ortolaan à Gigi (f 34,-). De Vogelwacht Limburg kreeg hier 'lucht' van. Het bleek, dat er honderd in Frankrijk waren besteld. De prijs was te hoog vandaar dat men onder die naam Houtsnip serveerde. Zijn er meer van dergelijke gevallen? Vogelaars zouden bij bezoek aan 'Franse bistro's' de spijkskaart meer en nauwkeuriger dan normaal moeten bestuderen.

Ruilverkaveling Melderslo

In het ruilverkavelingsgebied Melderslo heeft men vastgesteld dat in de aldaar aanwezige ortolanenpopulatie een zangdialect bestaat dat niet overeenstemt met het dialect van de Belgische Ortolanen. Het zijn derhalve gescheiden populaties, hetgeen betekent dat het nog meer moeite zal kosten de Nederlands Limburgse populatie (en tevens de Belgisch-Limburgse populatie) te handhaven. De Stichting Mondiaal Alternatief heeft de terzake bevoegde instanties op deze extra problematiek gewezen en om terzake geëigende maatregelen gevraagd.